

УДК 821.161.2-31.09»19»М.Голубець:323.15(477.83-25)

Белявцева Ольга

МІЖЕТНІЧНІ ВЗАЄМИНИ У ЛЬВОВІ ПЕРІОДУ МІЖВОЄННОГО ДВАДЦЯТИЛІТТЯ: ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА І КУЛЬТУРНА ТРАДИЦІЯ

У статті розглядається проблема міжетнічних взаємин періоду міжвоєнного двадцятиліття на прикладі художньої літератури. Побіжно подається складний суспільно-політичний та культурно-мистецький контекст Львова першої половини ХХ століття. Здійснено спробу означити функціонування концепту «свій/чужий» та зіставити образи українців, поляків та євреїв у романі Миколи Голубця «Люде і блазни».

Ключові слова: традиції міжетнічних взаємин, національна ідентичність, стереотипи, художня література.

Белявцева О.

МЕЖЭТНИЧЕСКИЕ ОТНОШЕНИЯ ВО ЛЬВОВЕ ПЕРИОДА МЕЖВОЕННОГО ДВАДЦАТИЛЕТИЯ: ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ЛИТЕРАТУРА И КУЛЬТУРНАЯ ТРАДИЦИЯ

В статье рассматривается проблема межэтнических отношений периода межвоенного двадцатилетия на примере художественной литературы. Вскользь подается сложный общественно-политический и культурно-художественный контекст Львова первой половины ХХ века. Предпринята попытка обозначить функционирование концепта «свой/чужой» и сопоставить образы украинцев, поляков и евреев в романе Николая Голубца «Люди и шуты».

Ключевые слова: традиции межэтнических отношений, национальная идентичность, стереотипы, художественная литература.

Bieliavtseva O.

INTER-ETHNIC RELATIONS IN THE INTERWAR PERIOD IN LVIV OF THE INTERBELLUM: LITERATURE AND CULTURAL TRADITION

The paper deals with the problem of inter-ethnic relations in the interwar period on literature example. Superficially analyzed complexes of socio-political and cultural context in Lviv of the first half of the twentieth century. An attempt was made to designate the concept of «own/alien» and compare the images of Ukrainian, Poles and Jews in the novel by Mykola Holubets «People and buffoons».

Key words: *traditions of interethnic relations, national identity, stereotypes, fiction.*

Питання дослідження міжетнічних взаємин поляків та українців у річищі літератури та вивчення їхнього спільного культурного спадку ставить дослідника у глухий кут. «Складність цієї теми зумовлена не лише обсягом матеріалу і потребою осмислювати дві різні літературні й культурні традиції і їх контексти. Передусім ідеться про складність проникнення під поверхню наявних літературних та історичних фактів, крізь гущу столітніх упереджень, непорозумінь і кон'юнктурних або заідеологізованих міркувань задля того, щоб відкрити справжні структури цих взаємин» [4, с. 129]. Це ускладнюється існуванням стійких стереотипів сприймання однієї національності іншою, розуміння яких вимагає ґрунтовного дослідження історичних аспектів та ідеологічних нашарувань. «Про поляків, українців, євреїв, вірмен та «інших» у широкому розумінні, зокрема коли йдеться про міжвоєнний період, зазвичай говорять як про ланки одного ланцюга чи групи, які навзаєм збагачувалися своїм досвідом та культурними традиціями» [8, с. 2], що значною мірою впливає на сучасне прочитання тогочасних текстів. У цій статті здійснюється спроба простежити функціонування культурного концепту «свій/чужий» у просторі Львова періоду міжвоєнного двадцятиліття з погляду українського автора того часу та зіставити образи українців, поляків та євреїв у художній літературі з врахуванням ширшого контексту доби.

У суспільній свідомості міфи та стереотипи відіграють важливу роль у формуванні образів дійсності. Особливо це помітно

на прикладі образів етнічних груп, що мешкають на спільній території чи на сусідніх теренах. Близьке сусідство сприяє інтенсивним контактам і обмінам, водночас, часто буває причиною непорозумінь та конфліктів. Історія контактів українців та поляків, здебільшого, є історією конфліктів. Досвід спільної історії українців і поляків набув драматичності у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., коли основним із центрів формування національної свідомості українців стає Східна Галичина – територія спільного проживання багатьох народів.

Перевага у національному складі міста польського населення, вплинула на позиціонування Львова ХІХ – початку ХХ століття як міста польського, попри його формальну належність до Австро-Угорської імперії. Формально Львів стає польським 1919 року, одразу після перемоги поляків в українсько-польському конфлікті 1918–1919 років, і залишався у складі Другої Речі Посполитої до 1939 року.

Одним із вагомих доказів переваги польського населення на цих територіях був етносоціальний фактор, побудований на основі переписів населення Галичини (1910 року за часів Австро-Угорщини, 1921 та 1931 року, проведених польською владою). Проте визначення етносу в цих документах відбувається на основі двох критеріїв – мови та віросповідання, тому в польському та українському історичному дискурсі послуговуються різними підходами. У польській історіографії перевагу у визначенні етнічної належності надають мові, в українській – віросповіданню. Як зазначає О. Дудяк, посилаючись на сучасні дослідження, головним критерієм є національна свідомість особи, яка ототожнює себе з певною етнічною групою [4, с. 495–510]. У випадку із Східною Галичиною слід враховувати недостатньо високий рівень національної свідомості населення не польського походження, що впливає на результати переписів, особливо це стосується перепису 1921 року, на якому позначився вплив протистояння 1918–1919 років. За результатами підрахунків О. Дудяка, польське населення, попри усі історичні колізії, зберігало тенденцію до зростання, основною причиною цього явища автор вважає прагнення польських політиків, а потім і органів державної влади до відновлення Польщі і збереження у її складі західноукраїнських земель.

Очевидна ворожість між представниками різних національностей не була причиною виникнення етнічних конфліктів. «Не можна недооцінювати й такого фактору, як «спадщина минулого»: впродовж Пізнього середньовіччя і Модерної доби в Галичині етнічні протиріччя між українцями, жидами, поляками і німцями визначали етнопсихологічний клімат, хоча і носили латентний характер» [11, с. 5-14]. Попри приховану роздратованість дискримінованих етнічних груп, як зазначає І. Монолатій, традиції між-етнічних взаємин були стримуючим фактором, набутий досвід спільного існування обумовлював певну дистанцію між етнічними спільнотами, водночас, відбувалась постійна взаємодія, тому була необхідність підтримання стабільності у міжетнічних відносинах, у яких кожен етнічний елемент займав свою нішу.

Соціум формує громадянську ідентичність, а корені етнічної самоідентифікації варто шукати як у структурах певного етносу, так і у взаємозв'язку соціальних, релігійних, регіональних та територіальних елементів. Питання формування української ідентичності та міжетнічної взаємодії на західноукраїнських землях постають у численних дослідженнях різних авторів, які висловлюють несхожі погляди та думки [Див.: 12, 5, 14, 20].

Низка дослідників (Іван Лисяк-Рудницький [10, с. 11–27], Ярослав Дашкевич, Андрій Портнов) вказують на те, що Польща, так само як і Росія, для українського національного руху відіграла роль антипода, моделі, від якої слід відштовхнутися і таким чином звільнитися від впливу Польщі чи Росії. «Зрозуміло, що досягалося це часто через копіювання та переосмислення польських моделей націоналізму» [15, с. 5-9]. Результатом таких наслідувань стала амбівалентність у ставлення українців до поляків, частина стереотипів образів поляка стали відображенням власних стереотипів українців. Звідси самоідентифікація українців почала визначатись у протиставленні «свій/чужий», у контексті якого образ «чужого» маргіналізується, або демонізується [9, с. 212-222]. Негативний образ поляка простежується в українських прислів'ях та приказках [24, с. 137-145], а також у художній літературі.

У ХХ ст. у польському суспільстві утверджується стереотип культурної меншовартості українців щодо поляків, починаючи від 1918 року все частіше трапляється думка про культурну залежність України від Польщі, у публікаціях того часу звучить

теза про неможливість українців мати незалежну державу. Теорія культурної меншовартості українців знайшла відображення також у пізніших текстах, так, у неодноразово публікованому щоденнику Зофії Коссака-Щуцької [Див.: 22], написаному після подій Першої світової війни, авторка стверджує, що своєму розвитку український народ завдячує польському і лише у складі Польщі можливе існування України. Важливий момент, на який вказує Данута Сосновська в описах Зофії Коссака-Щуцької, «це візія краю, в якому всі класи й народи жили щасливо і в згоді до часу катастрофи, викликані чужими інтригами і злою, неосвіченою українською природою. «Інші», тобто ті, що знищили цю сучасну Аркадію, – це передовсім жиди й більшовики, зайди ззовні, що баламутять українців» [17, с. 92]. Польсько-український конфлікт цього періоду стане стереотипним баченням Східної Галичини, особливо після Другої світової війни у численних текстах, спогадах та щоденниках, на його основі вибудується міф Львова як міста багатокультурної ідилії та втраченого «раю», така модель бачення світу використовується і нині. Для поляків «Львів і культ Львова стають віртуальною реальністю, поза часом і простором, де місто збережене і вільне від окупантів-варварів росіян і українців, де є ідеальний, глибиною внутрішній пейзаж, вибудований із поетики, тобто намагання суцільного запам'ятання (total recall) і понад усе, тоталізованої ностальгії» [4, с. 171]. Подібне трактування Львова також є в українській літературі, виданій після Другої світової війни та у наш час.

Українські мотиви у польській літературі з'являються вже у XVI ст., випадкові літературні контакти, як зазначає Г. Грабович [3], певна річ, існували набагато раніше (Ян Длугош у своїй «Історії Польщі», наприклад, використовує давньоруські літописи і подає цінну інформацію про Україну). Проте лише в добу романтизму настає розквіт польсько-українських літературних взаємин, підтвердженням цього є бібліографія праць, що стосуються цього періоду. Помітний спад у літературних контактах відчувається у період міжвоєнного двадцятиліття, що пояснюється суперечностями, спричиненими конфліктом 1918–1919 рр. і болісними відчуттями поразки українцями. У текстах, написаних у період від 1919 і до закінчення Другої світової війни, простежується мотив ігнорування однієї національності іншою – українці,

як і поляки, творили тексти свого Львова, з акцентуванням історичних моментів, важливих для кожної нації окремо.

Сфера зацікавлень і діяльність одного з представників галицької української інтелігенції 20–30-х років – Миколи Голубця (1891–1942) є типовими для того часу, його науково-творчий та особистий шлях повторює долю цілої плеяди вчених. «Життєпис Миколи Голубця тісно пов'язаний зі Львовом і є своєрідним віддзеркаленням складних суспільно-політичних і культурно-мистецьких процесів першої половини ХХ століття» [18, с. 5]. На жаль, його творча та наукова спадщина після 1944 р. замовчувалась, останньою офіційною згадкою про М. Голубця були повідомлення у пресі за 1943 р. про належне вшанування його пам'яті.

Прозові твори автора адресувались, перш за все, юному поколінню, звідси певна дидактичність, спрямованість на національно-патріотичні ідеї, відхід від естетики на користь виховним ідеям. М. Голубець утверджував позицію літератора-громадянина. У передмові до одного зі своїх творів письменник зазначив: «Сумніваюся, чи книжкою типу «Вчорашньої Легенди» я збагатив українську літературу. Я був би задоволений, якби вона сповнила хоча те виховне завдання, що як не як, лягло в її основу» [1, с. 7–8].

Пропонований до аналізу роман автора «Люде і блазни», виданий 1928 р., оповідає про долю Богдана Корпана, незаконно народженого сина галицького священика та його служниці. На широкому тлі доби автор зображує життя Львова та його передмість до подій 1918 року, які стають кульмінацією та завершенням роману. Пані Янова, яка виховувала малого Даду (Богдана) і вважала його своїм сином, жила на передмісті. В українських текстах цього періоду львівські передмістя стають неодмінним пейзажем. До прикладу, у циклі оповідань Івана Керницького (1913–1984) «Герой передмістя» (1958) події відбуваються не у Львові, а на передмісті. «Моя нова станція була трохи оподалік за містом, на Богданівці, де невеличкі одноповерхові кам'янички та партерові домики заховалися в затишку серед зелені садків і мініатюрних городців» [7, с. 383–384], – такий опис місцевості подає Михайло, від чийого імені ведеться уся розповідь. Богданівка сприймається двояко: як окремий, відмежований від міста простір, і як його частина. Подібний опис, але вже іншого перед-

містя, подає М. Голубець: «Хата пані Янової тулилася до свого садка на глибокому передмісті старого Львова [...] Вулиця, при якій мешкала пані Янова, вся була забудована партеровими домками, що, окружені садами й огородами, викликали вражіння більше села, аніж міста. Було тут свіже сільське повітря, багато простору й зелені, але сама вулиця зовсім не нагадувала сільської» [2, с. 28]. Амбівалентна ситуація буття периферії у складі міста і водночас «невписаність» у його простір, а також переважання у цій місцевості українського населення, закладає нову модель міста із поділом на «свої/чужі» території та ідентичності. «Чуже» несе постійну загрозу «своєму», тому його потрібно постійно захищати. «Внутрішній простір міста, організований, позначений вулицями, площами, будинками та іншими будовами, структурує не лише себе, але й створює особливу міську мультикультурну атмосферу, диктує рід занять людей, тип їхнього спілкування між собою, образ життя» [19, с. 15]. У цьому контексті зрозумілим стає поділ топосів та локусів міста на українські на польські, мається на увазі актуалізація певних місць та реальних адрес в українському дискурсі міста та ігнорування у польському, і навпаки. Прикметно, що подаючи такий опис, М. Голубець зазначає, що пані Янова була жінкою «старої дати» і «типова ще для тих часів патріархальність затирила різниці стану, національності, а навіть віри, бо пані Янова мала правдивих приятелів й поміж Жидами» [2, с. 29], у той же час, продаючи свій будинок, жінка прагла передати майно у «свої» руки, тому серед купців вибрала того, що хоч і запропонував найнижчу ціну, але запевняв, що він русин.

Образ польського Львова мав також соціолінгвальні стереотипи, за якими відбувалось протиставлення української та польської мови. «На кінець XIX – початок XX ст. у містах Галичини склалося, з одного боку, протиставлення двох «інтелігентських» койне – польського та українського, а з іншого – змішування елементів української, польської, німецької мов та ідишу на польській граматичній основі, у вигляді «говору» міських низів або т. зв. «балаку». Польська мова за певних обставин вважалась «вищою» за українську чи принаймні пріоритетнішою. У романі «Люде і блазни» автор показує це на прикладі юначого кохання Богдана до Мані: «З того часу Дада, який мав у гімназії славу «поета», як автор кількох римованих памфлетів, почав писати

оди й сонети до сивих очий панни Мані, очевидно, що по польськи, бо панна Маня не любила «руського» і тільки з тим предметом, якого вчив її у школі зненавиджений «гайдамака» Максимчук, мала безупинний клопіт» [2, с. 54].

Специфіка суспільного устрою передбачає належність людини до певної спільноти; найбільш стійкою в часі, стабільною та такою, яка ґрунтується на основі попередніх поколінь є етнічна спільнота. Українське населення перед Першою світовою війною у Львові за соціальною структурою не було успішно інтегрованим у міське середовище. За статистикою на 1920 рік серед власників нерухомості у Львові тільки 6% були греко-католиками [Див.: 16] і лише близько 2 тис. українців мали незалежні професії (ремісників, учителів, чиновників) тому визнати себе українцем часто означало підтвердити свою належність до соціальних низів. До цього приєднувались інші чинники, які сприяли денационалізації українців, у кращому випадку, молоді українці виїжджали у пошуках роботи на провінцію. Специфіка міжетнічних відносин та міжнаціонального протистояння вплинула на те, що Львів сприймався як чуже місто, не через його відмінність від села, а перш за все через етнічну «нижчість» українців. Наприкінці XIX – на початку XX ст. зароджується українська національна ідея як основний індикатор усвідомлення певною спільнотою своєї ідентичності. Віддзеркалення складних соціальних та національних процесів знаходимо у художній літературі. Пані Янова, як представниця «старої дати», не робить поділу на росіян та українців, у її свідомості є лише русини: «Давніше люде працювали й за кожен, день прожитий Богу дякували, а нині, то якісь партії й організації повігадували, на ксьондзів брешуть і Бога ображують. Ні, таки з того добра не буде. Або то в нас, у Русинів. Хто коли чув про якихсь москвофілів, кацапів та Українців? Усі були однаково з діда й прадіда Русини...» [2, с. 16]. Цікавим також є протиставлення українців із Придніпров'я та західних регіонів: «Правду кажучи, Галичане, це найдивніше плем'я під сонцем, старалися якомога приподобатися Михайликови» [2, с. 120], або «Михайлик, надягнувши страхітливий кобеняк, поавантурився по Кракові та Парижі, вернув назад до Львова, щоб тут разом з своїм новоспеченим другом-приятелем фантазувати про мистецтво й лаяти Галичан» [2, с. 120]. Особливості національної ідентифікації представників східних регіонів України, які перебували під впливом Росії, про-

стежуються у самоназві хохли, або малороси. М. Голубець подає діалог між вояками різних армій, у якому відчувається поділ етнічної належності за територіальними та релігійними ознаками, у цьому контексті галичани виявляють риси національної свідомості: «В нас Українців нема. В нас є хахли – Українці є в Галичині. / А ви що? / Ми – хахли, а коли хочете, то малороси. / Це хіба не все одно, що Українці? / Ні, пан, це не все одно, Українців поляки й німці придумали, а ми люди рускі, православні» [2, с. 34-35].

Автор роману намагається не акцентувати на конфлікті між українцями і поляками, тому образів поляків у тексті практично немає, окрім роздумів пані Янової про те, що «усі були однаково з діда й прадіда Русини, свята свої твердо обсервували, але й з Поляками жили, хоч, вони не раз сміялися, що в Русинів чорні піднебіння. [...] Але то були тільки жарти. А тепер всі поріжнилися – Поляки з Русинами, а Русини поміж собою жеруться» [2, с. 16], і вказівки на те, що серед її добрих знайомих була пані Рогожинська, полька, що мала пекарню, а тепер жила з процентів.

Натомість досить яскраво вписані у текст образи євреїв, переважно у негативному контексті, проте тут можна говорити швидше про стереотипи, аніж про ворожнечу на національному ґрунті. У літературі після Другої світової війни відчувається розірвання тяглості традиції опису євреїв, про що докладно пише Анна Сусак [Див.: 25]. Дослідниця звертає увагу на те, що лише упродовж останнього двадцятиліття з'являються спроби відновити цей процес. Дослідження літературного образу Львова з погляду єврейського питання належить польській дослідниці К. Котинській, у якому авторка намагається простежити образи євреїв у польській та українській популярній літературі, а також пропонує образ міжвоєнного Львова, що міститься у прозі єврейських авторів [8].

До початку Другої світової війни єврейське населення становило четверту частину мешканців Львова, у романі «Люде і блазни» українці і євреї проживають на спільній території, яку за місцями символічної пам'яті і означенням міського простору важко розмежувати на простір український та єврейський. На відносно невеликій території поєднуються міф українського Львова княжих часів та місце пам'яті і проектування єврейської ідентичності на місто. «Хата пані Янової тулилася до свого садка на глибокому передмісті старого Львова, поблизу старо-

винного жидівського кладовища, що в княжих часах належало до місцевих Караїтів. Кладовище було обведене високим муром, але на ньому ніяк не могла вдержатися заправа. Передміські вуличники заєдно бігали крутим хребтом муру, який систематично й немилосердно, на злість Жидам, нищили» [2, с. 28]. Цей образ подається автором для читача як характеристика пейзажу, пов'язаного з дитинством Дади, пізніше, коли хлопець став дорослішим, автор подає ще одну згадку про княжий Львів: «жидівське гето старого Львова, на якому тут і там, наче заскочені буревієм мандрівники припишкли, останні спомини світлого минулого – св. миколаївська церква, св. онуфрійський монастир.... А все те серед ярмарочного гамору розхристаних жидків, які не мали вчорашнього й не журилися майбутнім, тисячоголової язви, що перевалювалася з криком улицями, якими колись дзвонили срібні підкови княжої дружини» [2, с. 111]. Варто зазначити, що Микола Голубець був досить авторитетним дослідником історії Львова, він був автором фактично першого путівника по місту, виданого українською мовою, у якому розкривалась історія міста, його культурно-історична спадщина з українського погляду, на протигагу багатьом путівникам польських дослідників, які проектували польський дискурс Львова. У боротьбі символічних репрезентацій міста різними національностями та означувані «свого/чужого» простору, можемо вбачати причини ворожого ставлення один до одного та джерело поділу Львова на український, польський, єврейський тощо.

Українсько-єврейські літературні взаємини загалом мають незначний характер, особливо у порівнянні з польською чи російською літературами [21, 23]. Однією з причин такої ситуації є момент формування національної свідомості цих етносів упродовж XIX століття, а також проблема впливу і протидії панівним верствам. Досліджуючи це питання, згаданий уже Г. Грабович подає своєрідну класифікацію типів сприйняття євреїв, яка слугує періодизацією єврейської теми в українській літературі, а також показує розвиток та еволюцію образу єврея, у той же час ця класифікація дає ширший погляд на розвиток історії української літератури загалом. Автор зазначає, що до XIX ст. та на його початку особа єврея була другорядним, а іноді випадковим персонажем, зображення євреїв було переважно ворожим, як, наприклад, образи комічних, боягузливих євреїв в інтермедіях

XVII–XVIII ст. З розвитком літературного образу єврея змінюється його роль у тексті та ставлення до нього з ворожого переходить у співчутливе, що можемо простежити у мелодрамі І. Тогобочного «Жидівка-вихрестка» (1907).

У романі Миколи Голубця «Люде і блазни» знаходять своє втілення стереотипи образів євреїв, які набули вигляду традиційного зображення і які пов'язуються з єврейськими традиціями, святами, уявленнями про них, у категоріях інших національностей за умов спільного проживання на одній території. Так, знаходимо у тексті згадки про Шабас (святкування суботнього дня у євреїв) («Сором Жидам воду носити й свічки під шабас запалювати» [2, с. 20], мацу («Даду везут за місто, йому страшно, а може, вони везуть його Жидам на мацу?») [2, с. 48] і досить дивна модель поведінки: «Пані Янова, яку люди вважали святою, ніколи не дозволяла їй (кішці) доховатитися потомства – топила одну партію котят за другою. Має то поневірятися, мають де жиди на шнурку мучити, хай краще гине, занім на світ гляне» [2, с. 105-106].

Загалом, міжетнічні відносини у Львові зазначеного періоду важко аналізувати комплексно через історичні стереотипи, політичні та ідеологічні застороги. Не завжди наявний доступ до художніх текстів та можливість їх дослідження, як, наприклад, до текстів написаних на їдиш чи івриті.

Література:

1. Голубець М. Вчорашня легенда / Микола Голубець. – Львів : Накл. І. Тиктора, 1933. – С. 7–8.
2. Голубець М. Люде і блазни : у 2 т. / Микола Голубець. – Львів, 1927. – 334 с.
3. Грабович Г. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка / Григорій Грабович. – К. : Основи, 1997. – 604 с.
4. Грабович Г. Мітологізації Львова: відлуння присутності та відсутності / Григорій Грабович // Тексти і маски. – К. : Критика, 2002. – 171 с.
5. Грицак Я. Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX – XX ст. / Ярослав Грицак. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
6. Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини у першій третині XX століття (за матеріалами переписів 1919, 1921, 1931 рр.) / О. Дудяк // Вісник Львівського національного університету. Серія історична. – Львів, 2001. – Вип. 35–36. – С. 495–510.
7. Керницький І. Герой передмістя / Іван Керницький // Король стрільців. – Львів, 2012. – С. 383–384.

8. Котинська К. Євреї у Львові – євреї про Львів. Літературний образ міста [Електронний ресурс] / Катажина Котинська. – Режим доступу : <http://www.lvivcenter.org/uk/publications/ece-urban/>.

9. Кравчук А. Стереотип поляка у мовній свідомості української молоді / Алла Кравчук // Вісник Львівського університету. Серія. Філологія. – 2009. – Вип. 48. – С. 212–222.

10. Лисяк-Рудницький І. Формування українського народу й нації (методичні завваги) / Іван Лисяк-Рудницький // І. Лисяк-Рудницький. Історичні есе. – К., 1994. – Т. 1. – С. 11–27.

11. Монолатій І. Pro imperio: галицькі поляки як суб'єкт і об'єкт міжетнічних взаємин в дуалістичній монархії / Іван Монолатій // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2008. – № 58. – С. 5–14.

12. Монолатій І. Особливості міжетнічних взаємин у західно-українському регіоні в Модерну добу / Іван Монолатій. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2007. – 280 с.

13. Нагорна Л. Регіональна ідентичність : український контекст / Лариса Нагорна. – К. : ППіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.

14. Портнов А. Почути Іншого / Андрій Портнов // Критика. – 2003. – № 7–8 (69–70). – С. 5–9.

15. Сливка Л. Галицька дрібна шляхта в Австро-Угорщині (1772–1914 рр.) / Любов Сливка. – Івано-Франківськ, 2009. – 220 с.

16. Сосновська Д. Стереотип України та українця в польській літературі / Данута Сосновська // Незалежний культурологічний часопис «І». – 1997. – № 10. – С. 92.

17. Стефанишин Т. Культурологічна спадщина Миколи Голубця // Микола Голубець : Бібліографічний покажчик / Уклад. : С. П. Костюк; НАН України. ЛНБ ім. В. Стефаника. – Львів, 2005. – С. 5.

18. Тыхеева Ю. Ц. Человек в городском пространстве (философско-антропологические основания урбанографии): дис. д-ра филол. наук / Тыхеева, Ю. – СПб., 2003. – 30 с.

19. Frasz Z. Galicja / Zbigniew Frasz. – Wrocław, 2004. – 298 s.

20. Hertz. A. Żydzi w kulturze polskiej / Aleksander Hertz. – Paris, 1961. – 266 p.

21. Kossak-Szczucka Pożoga: wspomnienia z Wołynia 1917–1919 / Zofia Kossak-Szczucka, Warszawa, 1996. – 387 s.

22. Lvov-Rogachevsky B. A History of Russian-Jewish Literature / B. A. Lvov-Rogachevsky – Ann Arbor, 1979. – 213 p.

23. Strumiński B. Stereotyp Polaka w przysłowiaach ukraińskich // Narody i stereotypy / Red. T. Walas. – Kraków, 1995. – S. 137–145.

24. Susak A. Jewish heritage in the historical memory of East-European city dwellers: the case of Lviv in comparative context, Budapest. – 2009.